

KS. JANUSZ GREŻLIKOWSKI

NAUCZANIE PRAWA KANONICZNEGO W WYŻSZYM SEMINARIUM DUCHOWNYM WE WŁOCŁAWKU W XX WIEKU

Zagadnienie nauczania prawa kanonicznego stanowi jeden z ciekawszych elementów badań nad historią prawa kanonicznego w Polsce, a szczególnie nad kształtem, przebiegiem, strukturą i rozwojem tego nauczania. Jest też interesujące w odniesieniu do opisanego przebiegu samej formacji kandydatów do kapłaństwa. Znajomość bowiem przepisów prawa kanonicznego jest niezbędna zarówno w życiu osobistym każdego kapłana, jak i w spełnianiu przezeń posługi duszpasterskiej. Warta poznania i analizy jest też kwestia pewnej ewolucji, jaką przeszło nauczanie prawa kanonicznego w seminariach duchownych w ciągu wieków¹. Szczególnie znaczący pod tym względem jest wiek XX ze względu na promulgację w 1917 r. pierwszego Kodeksu prawa kanonicznego, po czym uchwały i dekrety Soboru Watykańskiego II, a wreszcie promulgację nowego Kodeksu prawa kanonicznego w 1983 r.

Opracowanie niniejsze jest próbą przedstawienia rozwoju nauczania prawa kanonicznego w ostatnim stuleciu w Wyższym Seminarium Duchownym we Włocławku. Najpierw ukazana zostanie krótka historia nauczania prawa kanonicznego w Kościele oraz normy kościelnego prawa powszechnego i polskiego obowiązujące w nauczaniu prawa kanonicznego w seminariach duchownych, po czym przedstawione zostaną sylwetki wykładowców prawa kanonicznego, podręczniki, z jakich korzystali profesorowie i uczniowie, liczba godzin przeznaczonych na realizację programu, wykłady i egzaminy, wreszcie działalność naukowa, seminaria naukowe oraz prace dyplomowe i magisterskie.

1. Z historii nauczania prawa kanonicznego

Prawo kanoniczne jako dyscyplina naukowa, zwana również kanonistyką, jest uporządkowanym i odpowiednio uzasadnionym systemem wiedzy słu-

żącej poznaniu i stosowaniu prawa, którym rządzi się i kieruje Kościół. Nauka prawa kanonicznego przez długi czas była uprawiana razem z nauką teologii, bowiem zagadnienia prawa kanonicznego były ściśle powiązane z teologią; wynikały z zagadnień teologicznych jako wnioski praktyczne.

Wyodrębnienie się nauki prawa kanonicznego z nauki teologii nastąpiło w wyniku rozkwitu obu tych nauk w środowiskach uniwersyteckich, co dokonało się na przełomie XII i XIII wieku. Spowodowało to, iż wzajemny stosunek tych nauk uległ rozluźnieniu, a dalszy ich rozwój przebiegał różnymi drogami. Kanoniści, wypracowując własną metodę, zafascynowali się prawem rzymskim. Jego wpływ na wszystkie systemy prawne, w tym na prawo kanoniczne, są widoczne w większym lub mniejszym stopniu aż do XX wieku.

Z czasem zniknął nawet podział na kanonistów i prawników świeckich. Wykształceni prawnicy przez długi czas uzyskiwali na uniwersytetach stopnie naukowe w zakresie „obojga praw” (*doctor utriusque iuris*), tj. z prawa kanonicznego i rzymskiego. Mimo jednak tego dużego wpływu prawa rzymskiego na kanonistykę, nie straciła ona nigdy swego charakteru kościelnego².

Nauka prawa kanonicznego rozwijała się także w seminariach duchownych, które Sobór Trydencki w 1563 r. nakazał zakładać w diecezjach oraz w zakonnych domach studiów. Początkowo nauczanie prawa kanonicznego łączono z teologią moralną i historią Kościoła. W polskich seminariach prowadzono je przeważnie pod kątem potrzeb duszpasterskich, aczkolwiek ze względu na dość krótko trwającą formację intelektualną przed przyjęciem święceń, często w wykładach ograniczano się do przekazania najbardziej niezbędnych wiadomości praktycznych z zakresu prawa kanonicznego.

W wieku XVIII niektóre seminaria, zwłaszcza prowadzone przez jezuitów, miały już w swoim programie naukę prawa kanonicznego jako osobny przedmiot. Urządzano nawet dysputy szkolne z zakresu tej dyscypliny. Natomiast w seminariach prowadzonych przez misjonarzy, a takim było od roku 1719 seminarium wrocławskie, więcej uwagi zwracano na wykształcenie praktyczne, chociaż w wydany przez biskupa Józefa Rybińskiego w 1778 r. *ratio studiorum* prawo kanoniczne umieszczono zaraz po teologii dogmatycznej, moralnej i Piśmie Świętym³. Wiadomości z zakresu prawa kanonicznego i cywilnego prawa polskiego nadal włączano do wykładów z teologii⁴.

W końcu wieku XIX i na początku XX w seminariach duchownych, w tym i w seminarium wrocławskim, wyodrębnianie prawa kanonicznego jako osobnego przedmiotu stało się regułą, aczkolwiek nadal w wielu przypadkach wykłady prowadzili nie kanoniści, ale biegli w innych dziedzinach

wiedzy⁵. Ze względu na trudność dotarcia do źródeł prawa kanonicznego wykładowcy i słuchacze korzystali z podręczników, które opierały się na rozbudowanym doktrynalnym naświetleniu norm prawnych, a także na jurysprudencji administracyjnej i sądowej dykasterii Kurii Rzymskiej⁶.

Wiek XX jest okresem przełomowym w nauczaniu prawa kanonicznego w seminariach duchownych. Wynika to z faktu promulgacji w 1917 r. pierwszego Kodeksu prawa kanonicznego, który przyniósł nowe normy prawne dla całego Kościoła, a tym samym spowodował, iż przed nauczającymi prawa kanonicznego w seminariach stało zadanie najpierw przedstawienia tych norm, a następnie przeprowadzenia analizy poszczególnych kanonów kodeksu oraz spopularyzowania nowego stanu prawnego zawartego w tymże kodeksie.

Kongregacja Seminariów i Uniwersytetów 7 VIII 1917 r. opublikowała dokument na temat nauczania i wykładania nowego kodeksu w szkołach. Zarządzenie to domagało się od nauczających prawa kanonicznego nie tylko przedstawiania pewnej syntezy, lecz również dokładnej analizy poszczególnych kanonów kodeksu. Jednocześnie nakładało na wykładowców obowiązek wiernego zachowania w toku wykładów takiego porządku i kolejności materiału, jaki został podany w kodeksie. Polecono przy tym, aby przed przystąpieniem do omawiania poszczególnych instytucji w świetle prawa kodeksowego podać ich krótką genezę⁷. Gdy idzie o pomoce dla alumnów, to Kongregacja stwierdziła, że podstawowym źródłem i zarazem podręcznikiem powinien być Kodeks prawa kanonicznego. Tym samym Kongregacja zaakceptowała kodeks jako źródło i podręcznik, a w metodzie wykładu postulowała przede wszystkim komentowanie poszczególnych kanonów kodeksu⁸.

Ta sama kongregacja wydała 31 X 1918 r. dekret regulujący sprawę egzaminów potrzebnych do uzyskania stopni naukowych w zakresie prawa kanonicznego na uniwersytetach i fakultetach podległych tej kongregacji⁹. Postawiono tutaj podobne wymagania, które następnie zostały powtórzone w konstytucji apostolskiej Piusa XI *Deus scientiarum Dominus* wydanej 24 V 1931 r.¹⁰, która mocno akcentowała kodeks jako źródło, a zarazem podręcznik, co znalazło swój wyraz w nauczaniu prawa kanonicznego, jak i w układzie nowych podręczników¹¹.

2. Obowiązujące normy prawa powszechnego i polskiego w nauczaniu prawa kanonicznego w seminariach duchownych

Zasadnicze zmiany w nauczaniu prawa kanonicznego w seminariach duchownych przyniosły uchwały Soboru Watykańskiego II, zaliczając pra-

wo kanoniczne do nauk teologicznych i przypominając, że w nauczaniu tej dyscypliny należy mieć na uwadze tajemnicę Kościoła w ujęciu konstytucji soborowych *Lumen gentium* oraz *Gaudium et spes*¹². Doktryna soborowa spowodowała, iż zaczęto prawo kanoniczne postrzegać jako dyscyplinę przydatną dla duszpasterstwa, jako środek w służbie dla dobra duchowego wiernych, normy prawne pogłębiać teologicznie, a także wskazywać na ich źródła eklezjalne. Co więcej, pojawiła się nowa dyscyplina pod nazwą teologia prawa kościelnego, zajmująca się jego ontologicznymi podstawami¹³.

Ważne w tym względzie były postanowienia soborowego dekretu o formacji kapłańskiej *Optatam totius*, który zalecał, aby prawo kanoniczne przedstawiać alumnom jako wyraz życia kościelnego oraz element kierowania społecznością sakramentalną, w której „utrzymuje się równowaga między miłością i sprawiedliwością” (nr 16). Sobór zalecał ściśle i konieczne powiązanie natury i koncepcji Kościoła z porządkiem prawnym, który ma w nim obowiązywać, a więc wykładanie prawa kanonicznego w ścisłym powiązaniu z teologią¹⁴. Oznaczało to nowy etap w nauczaniu prawa kanonicznego.

Bliższe wytyczne w tej sprawie podało *Ratio fundamentalis institutionis sacerdotalis* Kongregacji do Spraw Wychowania Katolickiego z 19 III 1970 r.¹⁵, czyli normy wykonawcze do dekretu soborowego *Optatam totius*, oraz późniejszy okólnik tejże kongregacji z 2 IV 1975 r., skierowany do ordynariuszy w diecezjach i zakonach oraz do rektorów seminariów duchownych, a dotyczący kształcenia kandydatów do kapłaństwa w zakresie prawa kanonicznego¹⁶. Określił on szczegółowo miejsce, znaczenie, kształt i rolę nauczania prawa kanonicznego w formacji intelektualnej alumnów. Kongregacja – stwierdzając pewne zaniedbania w nauczaniu prawa kanonicznego w seminariach, będące echem wystąpień przeciw jurydyzmowi w Kościele oraz postrzegających społeczność Kościoła jako czysto charyzmatyczną, wolną od wszelkich struktur prawnych – przestrzegała przed lekceważeniem lub niedocenianiem prawa kanonicznego w Kościele¹⁷.

Szczególnie ważne są zalecenia okólnika, który nazywa prawo kanoniczne *ius caritas*, zbudowane na nierozzerwalnym zjednoczeniu sprawiedliwości z miłością. Studium prawa kanonicznego w seminariach powinno – według okólnika – wspomagać formację duszpasterską przyszłych kapłanów, a także „pomagać zwierzchnikom kościelnym w spełnianiu ich obowiązku zarządzania, w uporządkowanym i pokojowym rozwijaniu życia społeczności chrześcijańskiej, w popieraniu apostołatu i we właściwej ochronie słusznych praw wszystkich ludzi”¹⁸. Wykładowca prawa kanonicznego powinien pamiętać, że kształci przyszłych duszpasterzy. Dla-

tego ważne jest akcentowanie zasad i norm dla użytku ich w działalności praktycznej. W wykładach przedmiotu ważne jest także uwzględnianie ducha, który ożywia prawo Kościoła, oraz zadań pasterskich tegoż prawa, a także podkreślanie, że źródłem prawa jest ostatecznie objawienie Boże, a nie wola ludzi, że charyzmaty i organizacja uzupełniają się, a zachowanie norm kościelnych opiera się na wierze i obowiązuje w sumieniu¹⁹.

Okólnik ten miał za zadanie przebudowę nauczania prawa kanonicznego w seminariach i wprowadzenie nowej formacji kanonistycznej u przyszłych duszpasterzy; podniesienie rangi tej dyscypliny, podkreślając jej odrębny charakter i jej zadania wobec działalności pastoralnej Kościoła. Wykłady prawa kanonicznego – według okólnika – powinny przygotować słuchaczy do ukazania światu Kościoła coraz bardziej „ludzkiego”, który byłby czymś więcej niż jedną z instytucji czy organizacji i umacniałby swą działalnością więź człowieka przez wiarę z Chrystusem.

Dopełnieniem postrzegania nauki prawa kanonicznego i kształtu wykładów z tego przedmiotu stały się następnie: konstytucja apostolska *Sapientia christiana* z 15 IV 1979 r., reorganizująca studia kościelne, w tym nauczanie prawa kanonicznego na uniwersytetach, wydziałach kościelnych i w seminariach duchownych²⁰, dokument Kongregacji do Spraw Wychowania Katolickiego *Teologiczna formacja przyszłych kapłanów* z 22 II 1976 r.²¹, adhortacja apostolska *Pastores dabo vobis* z 25 III 1992 r., dotycząca formacji kapłanów we współczesnym świecie²² oraz normy Kodeksu prawa kanonicznego zawarte w kan. 242–258²³. Zalecenia powyższych dokumentów i aktów prawnych sprowadzają się do tego, aby w każdym seminarium duchownym funkcjonowała katedra prawa kanonicznego, a nauka tegoż prawa była zaliczana do dyscyplin obowiązkowych i koniecznych. Prawo kanoniczne powinno stanowić osobny przedmiot wykładowy (kan. 252 § 2), powinien uczyć go osobny wykładowca (kan. 253 § 2), który ma odpowiednie przygotowanie naukowe (kan. 253 § 1). Prawodawca kościelny podkreśla również to, iż wychowanie seminaryjne alumnów powinno mieć na uwadze trzy podstawowe cele: cel duchowy (*formatio spiritualis*), cel pastoralny (*institutio pastoralis*) oraz cel naukowy (*institutio doctrinalis*). W osiągnięciu wszystkich tych celów prawo kanoniczne powinno pomagać, a wszystkie cele wychowania seminarnego powinny stanowić harmonijną całość²⁴.

Powyżej przytoczone normy i dyspozycje kościelnego prawa powszechnego odnoszące się do nauczania prawa kanonicznego w seminariach duchownych wymagały z kolei przeniesienia i recepcji na grunt poszczególnych Kościołów lokalnych. Konferencja Episkopatu Polski (Komisja Episko-

patu do Spraw Seminariów Duchownych) wydała w tej sprawie w 1967 r. *Ratio studiorum fundamentalis*, a następnie *Ratio institutionis sacerdotalis pro Polonia* w 1977 r.²⁵ Później, 26 VIII 1999 r. nastąpiło zatwierdzenie przez Kongregację do spraw Wychowania Katolickiego nowego *Ratio institutionis sacerdotalis pro Polonia* w wydaniu Konferencji Episkopatu Polski, w wyniku czego powstał dokument zatytułowany *Zasady formacji kapłańskiej w Polsce*²⁶, uwzględniający zarówno normy formacyjne zawarte w *Pastores dabo vobis*, jak i sugestie zawarte w liście prefekta Kongregacji do Spraw Wychowania Katolickiego kard. Pio Laghi, w którym wskazał m.in. na „lepsze skoordynowanie nauczania dyscyplin filozoficznych i teologicznych oraz większe uściślenie zagadnień poruszanych przez poszczególne przedmioty oraz przez wyeliminowanie wszelkich rozwlekłości i powtórzeń; określenie właściwej liczby nauczanych przedmiotów; lepsze uzupełnienie wykładów teologii pastoralnej, katechetyki i homiletyki oraz prawa kanonicznego ćwiczeniami praktycznymi; wprowadzenie w nauczanie metod, które bardziej angażowałyby alumnów”²⁷.

W świetle *Zasad formacji kapłańskiej w Polsce* nauczanie prawa kanonicznego w seminariach powinno odbywać się przez cztery lata, od roku trzeciego do szóstego. Ma ono za zadanie wyrobić u słuchaczy znajomość przepisów prawa kanonicznego w zakresie niezbędnym do właściwego wypełniania przez nich w przyszłości obowiązków stanu oraz powinności związanych z urzędami duszpasterskimi i sprawowaniem posługi duszpasterskiej²⁸. Program zajęć powinien obejmować następujące tematy: wprowadzenie do nauki prawa kanonicznego i podstawowe źródła prawa kanonicznego, księgę pierwszą kodeksu – normy ogólne (na roku III); księgę drugą, trzecią, czwartą (bez sakramentu małżeństwa) i piątą kodeksu (rok IV); małżeństwo, księgę szóstą i siódmą kodeksu (rok V); prawo wyznaniowe, kancelarię parafialną ze szczególnym uwzględnieniem prowadzenia korespondencji parafialnej i prowadzenia ksiąg parafialnych oraz regulacje stosunku państwa do Kościoła²⁹. Nauczanie prawa kanonicznego nie może być formalistyczne, ale zarówno zapoznawanie alumnów z ogólnymi strukturami kodeksu, jak i poszczególne instytucje prawne wymagają uzasadnienia teologicznego. Nie można więc nauczać prawa kanonicznego bez fundamentu teologicznego.

3. Wykładowcy

Obowiązujący dawniej i obecnie program nauczania prawa kanonicznego był i jest realizowany przede wszystkim przez wykładowców. To dzięki ich znajomości prawa kanonicznego, kwalifikacjom, zaangażowa-

niu i odpowiedzialności oraz troski o kształcenie kandydatów do kapłaństwa prawo kanoniczne znajdowało swoje ważne miejsce w formacji intelektualnej przyszłych kapłanów.

Profesorów uczących prawa kanonicznego w XX wieku we wrocławskim seminarium duchownym przedstawił w 1997 r. ks. Bolesław Cieślak³⁰. Wystarczy zatem odwołać się do tego artykułu, a w miarę potrzeby uzupełnić go o nowe informacje.

Pierwszym uczącym prawa kanonicznego w XX wieku we wrocławskim seminarium duchownym był ks. Stanisław Chodyński (1836–1919), który w latach 1866–1908 wykładał w seminarium różne przedmioty, ale był także dobrym kanonistą, czego potwierdzeniem jest uzyskanie przezeń doktoratu z prawa kanonicznego na Akademii Duchowej w Petersburgu w 1901 r. Jest on autorem wielu publikacji książkowych, artykułów oraz haseł w encyklopediach kościelnych, szczególnie z zakresu historii diecezji wrocławskiej. Był też od roku 1908 oficjałem konsystorza wrocławskiego i wikariuszem generalnym³¹.

Drugim chronologicznie wykładowcą prawa kanonicznego w XX w. był ks. Władysław Paweł Krynicki (1861–1928), absolwent Akademii Duchowej w Petersburgu, którą ukończył w 1886 r. uzyskując tytuł magistra teologii. Profesorem w seminarium był w latach 1886–1918 i wykładał różne przedmioty, w tym prawo kanoniczne, za wyjątkiem urlopu zdrowotnego w latach 1908–1910³². Po przyjęciu święceń biskupich w 1918 r. został mianowany wikariuszem generalnym i oficjałem okręgowego sądu kościelnego w Częstochowie. W 1926 r. zamieszkał w Kaliszu, gdzie utworzono dla niego wikariat generalny i sąd okręgowy. W latach 1927–1928 był biskupem wrocławskim.

Władysław Krynicki działał zarówno na polu naukowym i dydaktycznym, jak i duszpasterskim oraz administracyjnym. Twórczość naukowa Krynickiego przypada głównie na profesorski okres jego pracy, tj. na lata 1886–1918. W tym czasie ukazało się drukiem najwięcej jego prac – z kanonodziejstwa, historii Kościoła, ascetyki oraz prawa kanonicznego³³.

Kiedy ks. Krynicki przebywał na urlopie zdrowotnym, prawa kanonicznego w latach 1908–1910 uczył ks. Karol Max (Maks), absolwent seminarium wrocławskiego. Skończył on studia rzymskie na Uniwersytecie Gregoriańskim, gdzie uzyskał doktorat z prawa kanonicznego, a także odbył studia praktyczne w Kongregacji Soborowej. Po powrocie do kraju został mianowany przez biskupa Aleksandra Bereśniewicza profesorem w seminarium wrocławskim, jednak władze carskie odrzuciły jego kandydaturę na profesora. Stąd został mianowany sekretarzem i obrońcą

węzła małżeńskiego w konsystorzu generalnym we Włocławku. Z nominacji biskupa Stanisława Zdzitowieckiego pełnił funkcję sędziego surogata³⁴. Opublikował około 50 artykułów i haseł encyklopedycznych z różnych dziedzin prawa kanonicznego³⁵.

Kolejnym profesorem uczącym prawa kanonicznego w seminarium włocławskim był znany i ceniony profesor teologii moralnej, ks. Antoni B o r o w s k i (1884–1968). Przejął on wykłady prawa kanonicznego – po ks. Krynickim, kiedy ten został biskupem – w grudniu 1918 r. i prowadził je do 1922 r. Uczył tego przedmiotu w czasie, kiedy wdrażane były w życie Kościoła normy Kodeksu prawa kanonicznego z 1917 r.³⁶ Jako moralista znał zapewne dobrze prawo kanoniczne, gdyż napisał znane dzieło zatytułowane *Sakramentologia w świetle nowego prawa kanonicznego*³⁷.

W latach 1922–1927 wykładał prawo kanoniczne w seminarium włocławskim ks. Wincenty G m a c h o w s k i (1886–1942). Po ukończeniu nauki w seminarium włocławskim, w latach 1913–1915 studiował we Fryburgu, a w roku 1920 został wysłany dla ukończenia studiów prawniczych na Uniwersytecie Gregoriańskim, w którym w 1922 r. uzyskał doktorat z prawa kanonicznego. Po powrocie do kraju został mianowany przez biskupa Zdzitowieckiego kanclerzem kurii biskupiej i jednocześnie pełnił obowiązki profesora prawa kanonicznego w seminarium duchownym. Po śmierci biskupa Zdzitowieckiego w 1927 r. został zwolniony ze wszystkich urzędów kurialnych i z profesury³⁸.

Dość długo wykładowcą prawa kanonicznego w seminarium włocławskim był ks. Stefan B i s k u p s k i (1895–1973). W latach 1912–1916 odbył on studia filozoficzno-teologiczne w seminarium włocławskim, a następnie w latach 1918–1922 studiował na Wydziale Teologicznym Uniwersytetu Warszawskiego, gdzie uzyskał stopień doktora prawa kanonicznego. Uczył on prawa kanonicznego najpierw w latach 1927–1936, następnie w latach 1938–1939, a nawet podczas II wojny światowej podczas internowania w klasztorze w Łądzie nad Wartą profesorów i alumnów tegoż seminarium, w obozie w Dachau i w Paryżu oraz po wojnie w latach 1946–1953. W latach 1932–1939 prowadził również wykłady zlecone z prawa kanonicznego na Wydziale Teologicznym Uniwersytetu Warszawskiego, habilitując się tam w roku 1937. Po wojnie oprócz nauczania prawa kanonicznego we Włocławku prowadził wykłady z historii prawa kościelnego, jako zastępca profesora, na Uniwersytecie Warszawskim, gdzie 15 listopada 1946 r. został mianowany profesorem nadzwyczajnym, a w roku 1954 profesorem zwyczajnym. W latach 1954–1966, tj. do chwili przejścia na emeryturę, pełnił funkcję dziekana Wydziału Prawa Kanonicznego

Akademii Teologii Katolickiej oraz był kierownikiem Katedry Kościelnego Prawa Cywilnego na tymże Wydziale. Należy on do grona wybitnych polskich kanonistów. Posiada pokaźny dorobek naukowy w postaci monografii, artykułów i recenzji, głównie z zakresu prawa małżeńskiego oraz historii prawa kościelnego w Polsce. Cennym wkładem w polską kanonistykę jest jego precyzyjny przekład na język polski 1143 kanonów Kodeksu prawa kanonicznego, wydrukowany w czasopiśmie „Prawo Kanoniczne” w latach 1958–1965³⁹.

W nauczaniu prawa kanonicznego w seminarium wrocławskim dwukrotnie (w sumie przez trzy lata) zastępował ks. Biskupskiego ks. Stefan Wyszyński (1901–1981). Po ukończeniu nauki w seminarium wrocławskim odbył dalsze studia na Katolickim Uniwersytecie Lubelskim z zakresu prawa kanonicznego oraz katolickiej nauki społecznej i ekonomii. Doktoryzował się z prawa kanonicznego w 1929 r. Uczył prawa kanonicznego w latach 1936–1938 oraz 1945–1946. Pełnił też funkcję obrońcy węzła małżeńskiego w sądzie biskupim. Nigdy nie uważał siebie za kanonistę, znał jednak dobrze prawo kanoniczne, z łatwością posługiwał się principiami prawa rzymskiego i kanonicznego⁴⁰.

W okresie powojennym przez 24 lata wykładowcą prawa kanonicznego w seminarium wrocławskim był ks. Władysław Szafrąński (1908–1996). Ukończył on seminarium wrocławskie w 1934 r. W latach 1936–1938 studiował prawo kanoniczne w Wydziale Teologicznym Uniwersytetu Warszawskiego uzyskując stopień magistra. Doktorat z prawa kanonicznego zdobył na tym samym wydziale w roku 1945. W roku 1954 został adiunktem na Wydziale Prawa Kanonicznego Akademii Teologii Katolickiej w Warszawie, potem zastępcą profesora i starszym wykładowcą. Po przeprowadzeniu przewodu habilitacyjnego w latach 1956–1958 uzyskał habilitację, jednak nie została ona zatwierdzona przez ministerstwo, a wyznaczona trójosobowa komisja weryfikacyjna oceniła ją negatywnie. Nauczał prawa kanonicznego w seminarium wrocławskim w latach 1953–1977, przy czym był jedynym profesorem tej dyscypliny w latach 1953–1955 oraz 1958–1964, w pozostałych latach pewnych działów prawa nauczali inni kanoniści. Ks. Szafrąński pełnił jednocześnie urząd oficjała sądu biskupiego w latach 1948–1992 (z trzyletnią przerwą), co spowodowało, iż stał się specjalistą prawa małżeńskiego i procesowego. Z tych dziedzin pozostawił znaczący dorobek pisarski⁴¹.

Następnym profesorem prawa kanonicznego w seminarium wrocławskim w XX wieku był ks. Alfons Przybyła (1925–1991). Był on wykładowcą prawa kanonicznego jedynie przez pięć lat, chociaż był dobrze

przygotowany do tej funkcji przez studia specjalistyczne w Polsce i za granicą. W latach 1947–1952 studiował w seminarium wrocławskim. Następnie w latach 1953–1956 odbył studia z zakresu prawa kanonicznego na Wydziale Teologicznym Uniwersytetu Warszawskiego, a zakończył je magisterium na Wydziale Prawa Kanonicznego Akademii Teologii Katolickiej. Po studiach został asystentem i wykładowcą prawa kanonicznego na Akademii Teologii Katolickiej, a także uczył w latach 1956–1958 na trzecim roku prawa kanonicznego w seminarium wrocławskim. W latach 1958–1965 studiował w Rzymie, gdzie uzyskał stopień doktora obojga praw w Papieskim Instytucie Obojga Praw na Lateranie oraz licencjat z socjologii na Angelicum. Po powrocie do kraju podjął wykłady z prawa kanonicznego, pełniąc jednocześnie funkcję sędziego w sądzie biskupim. Wykłady te prowadził w latach 1965–1968. W latach 1968–1970 prowadził wykłady zleczone na Akademii Teologii Katolickiej w Warszawie, a w latach 1988–1991 był oficjałem sądu biskupiego. Ma w swoim dorobku naukowym kilka publikacji w języku polskim i włoskim, głównie z zakresu kanonicznego prawa karnego⁴².

Kolejnym z omawianych tutaj profesorów kanonistów był ks. Boleśław Cieślak, który wykładał prawo kanoniczne w seminarium wrocławskim w latach 1970–1999, a więc przez niemal 30 lat. Po studiach filozoficzno-teologicznych w seminarium wrocławskim (1953–1958) w latach 1959–1961 odbył studia specjalistyczne z prawa kanonicznego na Katolickim Uniwersytecie Lubelskim, gdzie w 1961 r. uzyskał magisterium, a w r. 1966 doktorat z prawa kanonicznego na podstawie rozprawy „Obowiązek głoszenia kazań w ustawodawstwie Kościoła zachodniego. Studium historyczno-prawne”, napisanej pod kierunkiem ks. prof. Jana Nowickiego⁴³. Nauczał prawa kanonicznego w okresie najbardziej trudnym, kiedy to po Soborze Watykańskim II trwały prace kodyfikacyjne nad nowym Kodeksem prawa kanonicznego, a jednocześnie Stolica Apostolska wprowadzała w życie Kościoła nowe normy prawne dostosowujące dyscyplinę kościelną do doktryny i uchwał Vaticanum II. Wymagało to od niego ciągłego śledzenia zmieniających się przepisów prawa kanonicznego posoborowego, a po promulgacji studiowania nowego kodeksu i prawa kodeksowego. W sposób szczególny interesował się prawem liturgicznym.

Aktualnie uczącym prawa kanonicznego w seminarium wrocławskim jest ks. Janusz Gręźlikowski, który prowadzi wykłady z prawa kanonicznego od roku 1986, początkowo na roku trzecim, a od roku 1999 wykłada w seminarium całość prawa kanonicznego (od 2001 r. w ramach Wydziału Teologicznego Uniwersytetu Mikołaja Kopernika w Toruniu).

Wykłady łączy z urzędem oficjała sądu biskupiego (od 1992 r.) oraz wykładami (od 2000 r., po uzyskaniu habilitacji) na Wydziale Prawa Kanonicznego Uniwersytetu Kardynała Stefana Wyszyńskiego w Warszawie, gdzie jest kierownikiem Katedry Historii Kościelnego Prawa Polskiego.

W wieku XX prawo kanoniczne w seminarium wrocławskim wykładało dwunastu profesorów, licząc także aktualnie uczącego. Niektórzy wykładali je przez wiele lat: ks. Władysław Krynicki (1886–1918), ks. Stefan Biskupski (1927–1936, 1938–1939 i 1946–1954), ks. Władysław Szafrąński (1953–1977), ks. Bolesław Cieślak (1970–1999), inni krótko. Jedni obok prawa kanonicznego wykładali jeszcze inne przedmioty, jak np. ks. Stanisław Chodyński (liturgię, historię Kościoła, teologię pastoralną), ks. Władysław Krynicki (historię Kościoła), ks. Antoni Borowski (teologię moralną), ks. Stefan Wyszyński (katolicką naukę społeczną) i nie było ono ich zasadniczą dyscypliną zainteresowania. Większość z wykładowców prawo kanoniczne posiadała doktoraty z prawa kanonicznego: ks. Stanisław Chodyński, ks. Karol Max (Maks), ks. Wincenty Gmachowski, ks. Stefan Wyszyński, ks. Władysław Szafrąński, ks. Alfons Przybyła, ks. Bolesław Cieślak, jeden habilitację: ks. Janusz Gręźlikowski, a ks. Stefan Biskupski był profesorem zwyczajnym i wybitnym kanonistą, który wniósł wielki wkład w rozwój prawa kanonicznego.

Można powiedzieć, iż uczący prawa kanonicznego w seminarium wrocławskim w XX wieku należeli do grona kapłanów wyróżniających się pod względem naukowym, a większość z nich obok prowadzenia wykładów i działalności naukowej, sprawowała w diecezji inne ważne funkcje i urzędy administracyjne, sądowe i duszpasterskie.

4. Podręczniki

Wyniki pracy dydaktycznej i zdobywanie wiedzy w seminarium zależą w znacznej mierze od podręczników i pomocy naukowych. Na przełomie wieku XIX i XX wykłady z zakresu prawa kanonicznego opierały się na zbiorze źródeł *Corpus iuris canonici*⁴⁴, na uchwałach Soboru Trydenckiego i późniejszych aktach prawnych papieży i Stolicy Apostolskiej. Korzystano z podręczników, które oparte były na źródłach prawa kanonicznego, jursprudencji administracyjnej i sądowej Kurii Rzymskiej oraz na metodzie egzystencjalnej i dialektycznej⁴⁵.

Do czasu promulgacji Kodeksu prawa kanonicznego w 1917 r. w seminarium – jak pisze bp Walenty Wójcik – „używano najczęściej podręczników niemieckich, które podawały materiał z prawa kanonicznego w czterech częściach: źródła prawa, stosunki Kościół – państwo, prawo konstytu-

tucyjne i prawo administracyjne Kościoła; a w programach nauczania przyjął się podział materiału według ksiąg Dekretów⁷⁴⁶.

Na przełomie wieku XIX i XX znanym podręcznikiem funkcjonującym w seminarium wrocławskim był zwięzły i przejrzysty dwutomowy podręcznik J.C. Ferrariego *Summa institutionum canonicarum*, wydany po raz pierwszy w Genewie w 1847 r., a potem w Paryżu – Rzymie w 1889 i 1894 r.⁴⁷ W seminarium wrocławskim nie używano tego opracowania, ale innego znanego podręcznika autorstwa Simona Aichnera *Compendium iuris ecclesiastici ad usum cleri*, który był powszechnie stosowany w seminarium austriackich, a od około 1890 roku również w seminarium na ziemiach polskich pod zaborem rosyjskim⁴⁸. Profesorowie wykładający prawo kanoniczne w seminarium wrocławskim do czasu promulgacji Kodeksu prawa kanonicznego z 1917 r., a więc ks. Stanisław Chodyński, ks. Władysław Krynicki, ks. Karol Max (Maks) do swoich wykładów korzystali z tego podręcznika i polecali go alumnom⁴⁹, ponadto wykorzystywali w nauczaniu wspomniane *Corpus iuris canonici*, jurysprudencję administracyjną i sądową dykasterii Kurii Rzymskiej, jak i dekryty Tridentinum, gdyż te zbiory prawne stanowiły podstawowe źródło do nauczania prawa kanonicznego⁵⁰.

Po promulgacji Kodeksu prawa kanonicznego w 1917 r., sytuacja w nauczaniu prawa kanonicznego zmieniła się zasadniczo. Kongregacja Seminariorów i Uniwersytetów stwierdziła w swoim zarządzeniu z 7 VIII 1917 r., że odtąd jedynym autentycznym źródłem prawa kanonicznego jest kodeks. Nakazała, aby w kształceniu alumnów podawać treść nowego zbioru prawnego nie tylko systematycznie, ale też przez analizę kanonów wykładanych według porządku zastosowanego w nowym kodeksie. Wykłady powinny uwzględniać nie tylko przedstawienie poszczególnych instytucji prawnych, ale również ich genezę, rozwój i zmiany, aby słuchacze osiągnęli pełne poznanie prawa kanonicznego⁵¹. Zgodnie z zaleceniami Kongregacji, sam kodeks miał stać się źródłem i podręcznikiem do nauczania prawa kanonicznego. Kanoniści piszący podręczniki musieli stosować się do wymogów postawionych przez Kongregację, co znalazło swój wyraz w ich układzie. Przykładem najbardziej dosłownego zrozumienia zarządzenia Kongregacji stał się podręcznik przygotowany przez H. Jone *Commentarium in Codicem Iuris Canonici*⁵², w którym znajdujemy taki wykład kodeksu: po każdym przytoczonym dosłownie kanonie następuje komentarz⁵³.

Pierwszy wdrażający nowe prawo kanoniczne w seminarium wrocławskim, ks. Antoni Borowski – przede wszystkim moralista, aczkolwiek dobrze znający prawo kanoniczne – nie mając jeszcze do dyspozycji żadnego podręcznika do nowego prawa kanonicznego, w swoich wykładach z tej

dziedziny tłumaczył i wyjaśniał alumnom kanony nowego kodeksu, a słuchacze robili z tego notatki i używali ich do nauki. Posługiwał się też zapewne swoją publikacją *Sakramentologia w świetle nowego prawa kanonicznego*⁵⁴.

Wkrótce jednak pojawiły się podręczniki na nauki kodeksowego prawa kanonicznego. Pierwszym w języku polskim było opublikowane w 1921 r. dzieło ks. Ignacego Grabowskiego *Prawo kanoniczne według nowego Kodeksu*⁵⁵, a w dwa lata później dwutomowe opracowanie ks. Franciszka Bączkowicza *Prawo kanoniczne – podręcznik dla duchowieństwa*⁵⁶. Były one znane w środowisku włocławskim i jest pewne, iż nauczający prawa kanonicznego w seminarium włocławskim w latach 1922–1927 ks. Wincenty Gmachowski swoje wykłady opierał na Kodeksie prawa kanonicznego oraz na wspomnianych podręcznikach⁵⁷. Tak samo czynili również jego następcy wykładający ten przedmiot. Podręczniki te początkowo były stosowane równolegle, później korzystano przede wszystkim z podręcznika Bączkowicza⁵⁸.

Obok podręczników profesorowie do przygotowania wykładów mogli korzystać z opracowań na temat prawa kodeksowego z 1917 r., których w polskiej kanonistyce nie brakowało⁵⁹. W Lublinie powstało dwutomowe dzieło poświęcone normom generalnym prawa kanonicznego *Normae generales iuris canonici. Commentarium libri I Codicis Iuris Canonici*, które stało się znane także w kanonistyce światowej, a którego autorem był G. Michiels⁶⁰. Nadto ukazały się interesujące studia i opracowania z zakresu prawa osobowego⁶¹, małżeńskiego⁶², rzeczowego⁶³, procesowego⁶⁴ i karnego⁶⁵. Przedmiotem zainteresowań wielu kanonistów był też problem stosunków między Kościołem i państwem⁶⁶ oraz prawo konkordatowe⁶⁷.

Ks. Stefan Biskupski jako profesor kanonista seminarium włocławskiego korzystał zapewne również, szczególnie w nauczaniu prawa małżeńskiego, z publikacji napisanych przez siebie. Natomiast z jego podręcznika *Prawo małżeńskie Kościoła rzymskokatolickiego* wydanego w 1956 i 1966 r., korzystali jego następcy na stanowisku wykładowcy prawa kanonicznego w seminarium włocławskim.

Ks. Władysław Szafrąński swoje wykłady opierał głównie na Kodeksie prawa kanonicznego z 1917 r. Klerycy musieli najpierw wykazać się przynajmniej dostateczną znajomością kanonów z przerabianej księgi kodeksu (tłumaczenie z łaciny na język polski i komentarz) i było to podstawą dopuszczenia do egzaminu. Profesor korzystał jednocześnie na wykładach ze wspomnianego już podręcznika ks. Franciszka Bączkowicza *Prawo kanoniczne – podręcznik dla duchowieństwa*.

Po Soborze Watykańskim II, w latach 1976–1979, ukazał się podręcznik ks. Edwarda Szafrórowskiego *Prawo kanoniczne w okresie odnowy so-*

borowej. *Podręcznik dla duchowieństwa*⁶⁸, dostosowany do posoborowego stanu prawnego. Z podręcznika tego korzystał głównie ks. Bolesław Cieślak.

Po promulgacji Kodeksu prawa kanonicznego z 1983 r. ks. Cieślak korzystał w przedstawianiu nowych przepisów prawa kanonicznego przede wszystkim z czterotomowego podręcznika ks. Edwarda Szafronowskiego *Podręcznik prawa kanonicznego* wydanego przez Akademię Teologii Katolickiej w Warszawie⁶⁹. W wykładach z kanonicznego prawa małżeńskiego korzystał również z trzeciego tomu podręcznika ks. Tadeusza Pawluka *Prawo kanoniczne według Kodeksu Jana Pawła II* podejmującego tę właśnie problematykę⁷⁰.

Ostatni z uczących prawa kanonicznego w końcu XX wieku zalecał alumnom korzystanie z czterech tomów podręcznika do prawa kanonicznego ks. Tadeusza Pawluka *Prawo kanoniczne według Kodeksu Jana Pawła II*⁷¹. W zakresie prawa małżeńskiego polecał podręcznik ks. Piotra Mieczysława Gajdy *Prawo małżeńskie Kościoła katolickiego*⁷² oraz ks. Wojciecha Góralskiego *Kanoniczne prawo małżeńskie*⁷³.

5. Liczba godzin wykładowych

Ważnym czynnikiem w nauczaniu prawa kanonicznego była liczba godzin przydzielonych na wykłady tego przedmiotu. W ciągu XX wieku ulegała ona znacznym zmianom.

Ponieważ prawo kanoniczne zaliczano do przedmiotów teologicznych, wykładano je na ostatnich latach studiów (kursy teologiczne). Następujące często w pierwszej połowie XX wieku zmiany w organizacji studiów w seminarium włocławskim, w tym zmiany liczby lat nauczania⁷⁴, początkowo nie wpływały zasadniczo na liczbę godzin wykładowych przeznaczanych w programie na przerobienie materiału z zakresu prawa kanonicznego. Uczono go wówczas na dwóch lub trzech ostatnich latach studiów, przy czym stosowano tzw. wykłady łączone, czyli wszystkie kursy (dwa lub trzy) słuchały razem tego samego wykładu. Gdy materiał trzeba było rozłożyć na dwa lata studiów, przeznaczano na niego trzy godziny tygodniowo na każdym roku studiów, gdy rozkładano go na trzy kursy, przeznaczano na to dwie godziny tygodniowo. Ponieważ w roku seminaryjnym przypadało około 30 tygodni wykładów, dawało to w sumie około 180 godzin wykładowych na przerobienie całego materiału w zakresie prawa kanonicznego.

Sytuacja zmieniła się zasadniczo przy przejściu na sześcioletni program nauczania, wprowadzany w seminarium włocławskim stopniowo od 1935 r. Najpierw zwiększono liczbę godzin wykładowych przeznaczonych na prawo kanoniczne do 240 godzin, a następnie do 270 godzin wykładu.

dowych, rozłożonych na cztery lata studiów (III–VI rok). Staje się to jeszcze bardziej znaczące, jeśli weźmie się pod uwagę, że w tym samym czasie zmniejszono liczbę godzin wykładowych przeznaczonych na tak podstawowe przedmioty nauczania w formacji do kapłaństwa, jak nauki biblijne, teologia dogmatyczna i teologia moralna.

Po zakończeniu II wojny światowej przez kilkanaście lat w seminarium wrocławskim – ze względu na straty w stanie duchowieństwa diecezjalnego i braki personalne – program nauczania ograniczono do pięciu lat. Na studiowanie prawa kanonicznego przeznaczone w nim było 240 godzin wykładowych: na roku III – dwie godziny oraz na IV i V roku – trzy godziny wykładowe (wykłady łączone). Po powrocie do sześcioletniego programu nauczania (wprowadzono to stopniowo, a osiągnięto ostatecznie w 1959 r.) liczba godzin wykładowych przeznaczonych na prawo kanoniczne pozostała na tym samym poziomie: 240 godzin, rozłożonych na cztery lata studiów (III–VI rok), ale z tego 30 godzin przeznaczono na odrębny wykład: praktyka kancelaryjna. Dodano natomiast osobny wykład: prawo wyznaniowe w ilości 30 godzin.

Po Soborze Watykańskim II, według nowego *ratio studiorum* przewidywano na nauczanie prawa kanonicznego dwie godziny w tygodniu na roku III (wstęp do prawa kanonicznego, historia źródeł i normy generalne), trzy godziny na roku IV i V z tekstu kodeksu (wykład łączony) i jedną godzinę na roku VI z prawa wyznaniowego. W całości reforma posoborowa w nauczaniu prawa kanonicznego dla alumnów ustaliła dziewięć godzin, a dla wykładowcy sześć godzin tygodniowo. W seminarium wrocławskim prowadzono poza tym osobno w liczbie 30 godzin rocznie wykład z prawa wyznaniowego. W sumie w tym okresie na nauczanie prawa kanonicznego przewidzianych było 270 godzin wykładowych.

Znaczne zmiany w liczbie godzin przeznaczonych na nauczanie prawa kanonicznego przyniosły *Zasady formacji kapłańskiej w Polsce* z 1999 r. Przewidywały one 28 godzin wykładu na roku III, 42 godziny wykładu i 14 godzin ćwiczeń na roku IV, 28 godzin wykładu i 28 godzin ćwiczeń na roku V oraz 28 godzin wykładu na roku VI – łącznie z prawem wyznaniowym. W sumie daje to 168 godzin, w tym 126 godzin wykładów oraz 42 godziny ćwiczeń⁷⁵. Tym samym liczba godzin przeznaczona na nauczanie prawa kanonicznego uległa znacznemu zmniejszeniu, o około 38%.

Po wejściu seminarium wrocławskiego w struktury Wydziału Teologicznego Uniwersytetu Mikołaja Kopernika w Toruniu w 2001 r.⁷⁶ program nauczania prawa kanonicznego w zakresie specjalności kapłańskiej przewiduje: 30 godzin wykładu na roku III, 45 godzin wykładu i 15 godzin

ćwiczeń na roku IV, 30 godzin wykładu i 30 godzin ćwiczeń na roku V oraz 15 godzin wykładu na roku VI⁷⁷. W sumie daje to 165 godzin nauczania prawa kanonicznego, w tym 120 godzin wykładu i 45 godzin ćwiczeń.

6. Wykłady i egzaminy

Nauka prawa kanonicznego uchodziła w seminarium wrocławskim za przedmiot podstawowy, a przy tym trudniejszy. Podręczniki do tego przedmiotu z początku XX wieku pisane były łaciną prawniczą. Przedstawiały normy i instytucje kanoniczne w sposób zwięzły i abstrakcyjny. Zdobycie podręczników nie było łatwe, a zakres materiału, który był przerabiany przez wykładowców i konieczny do przyswojenia przez kleryków, był dość obszerny. W tym czasie nauczano o normach prawnych odnoszących się do: 1) papieża, kardynałów, legatów, patriarchów, metropolitów, biskupów, dziekanów i proboszczów; 2) rzeczy świętych, obchodzenia świąt, *divinum officium*, kościołów, kaplic i fundacji; 3) procesów, przestępstw i kar⁷⁸. Po roku 1918 wykładano cały kodeks, z wyjątkiem norm o beatyfikacji i kanonizacji. Jednocześnie bardziej zwrócono uwagę na praktyczną znajomość norm prawnych i przygotowywanie alumnów do prowadzenia kancelarii parafialnej. W okresie międzywojennym postulowano wprowadzenie do wykładów tzw. propedeutyki prawa kanonicznego obejmującej: historię źródeł prawa kanonicznego, prawo publiczne kościelne oraz *normae generales* z I księgi Kodeksu⁷⁹. Zastanawiano się także nad potrzebą włączenia do wykładów pewnych kwestii z prawa kanonicznego katolickich Kościołów wschodnich⁸⁰. Nic jednak nie wskazuje na to, aby te propozycje zostały zrealizowane w seminarium wrocławskim.

Istotne znaczenie w przekazywaniu klerykom wyznaczonego materiału z zakresu prawa kanonicznego miały przede wszystkim wykłady. Sposób wykładania w ciągu stulecia zmieniał się. Zależało to od samego wykładowcy i słuchaczy, liczby przydzielonych godzin w programie nauczania, od dostępności podręczników czy skryptów i od metod sprawdzania wiadomości. Od początku XX wieku stosowano starą metodę wykładu *dictando et scribendo*. Była to rozpowszechniona praktyka uniwersytecka, ale stosowana także w seminariach duchownych, z pewnymi uproszczeniami. Niektórzy profesorowie po wyjaśnieniu poszczególnego zagadnienia dyktowali je zwięźle i krótko alumnom, aby ci mieli potrzebny materiał do egzaminów. Inni wykładowcy ograniczali się do czytania na wykładzie podręcznika i powtarzania swoimi słowami treści poszczególnych jego rozdziałów, ale ten sposób wykładania nie budził entuzjazmu u słuchaczy i przynosił gorsze wyniki. Metodę dyktowania uważali

wykładowcy za jedną z lepszych, aczkolwiek powtarzały się też narzekania, że dyktowanie zabiera zbyt wiele czasu i że lepiej dać klerykom, jeśli nie podręcznik to przynajmniej skrypt.

Po II wojnie światowej alumni seminarium wrocławskiego poznawali prawo kanoniczne z wykładów trzech kolejnych długoletnich profesorów tego przedmiotu: ks. W. Szafrąńskiego, ks. B. Cieślaka i ks. J. Gręźlikowskiego.

Wykłady ks. Szafrąńskiego były prowadzone interesująco, a jednocześnie połączone były z kazusami, a więc było to łączenie teorii z praktyką, stosowaniem przepisów prawnych do konkretnych życiowych i duszpasterskich sytuacji.

Wypływało to zapewne z wczytania się w zarządzenia Stolicy Apostolskiej, która zachęcała profesorów uczących prawa kanonicznego, aby zabiegali o właściwą znajomość prawa kanonicznego u swoich słuchaczy. Papież Pius XII zachęcał kanonistów, aby nie czynili z prawa Kościoła celu samego dla siebie, ale by było ono środkiem w posłudze duszpasterskiej⁸¹. Tendencje te znajdowały również swoje odzwierciedlenie w reformie soborowej.

Szczególnością inwencją w wykładach musiał się wykazywać ks. B. Cieślak, któremu przyszło prowadzić je także w okresie przejściowym – po Soborze Watykańskim II a przed ogłoszeniem nowego Kodeksu prawa kanonicznego. Przed ukazaniem się w latach 1976–1979 podręcznika ks. E. Szafróńskiego, *Prawo kanoniczne w okresie odnowy soborowej*, ks. Cieślak zdany był wyłącznie na swoje własne notatki, a później musiał materiał zawarty w tym podręczniku ustawicznie uzupełniać. Na wykładach przybliżał i analizował nowe dokumenty Stolicy Apostolskiej, która niezależnie od prac kodyfikacyjnych nad nowym kodeksem, mając na uwadze konieczność lepszego zaradzenia potrzebom duszpasterskim Kościoła oraz szybszego wprowadzenia w życie postanowień Soboru Watykańskiego II, wytworzyła cały szereg aktów prawnych⁸². Wymagało to od ks. Cieślaka stałego śledzenia ustawodawstwa posoborowego Stolicy Apostolskiej i przekazywania jego norm alumnom celem aktualizacji obowiązujących przepisów prawa, szczególnie w ich aspekcie duszpasterskim i praktycznym.

W miarę zaś postępów legislacyjnych nad nowym kodeksem, szczególnie po ogłoszeniu w maju 1980 r. pierwszej oficjalnej wersji schematu nowego Kodeksu prawa kanonicznego oraz jego poprawionej wersji z kwietnia 1982 r. zatytułowanej *Schema novissimum*⁸³, ukazywał i komentował mające się pojawić nowe rozwiązania prawne.

Po promulgacji Kodeksu prawa kanonicznego 25 I 1983 r., nim normy kodeksowe zaczęły obowiązywać⁸⁴, ks. Cieślak przybliżał alumnom

ogólną charakterystykę nowego zbioru prawnego, a następnie według układu kodeksowego referował nowe przepisy prawa kanonicznego obowiązujące w Kościele.

Cechą charakterystyczną wykładów ks. Janusza Gręźlikowskiego jest dążność do tego, aby alumni posiadli wiedzę i umiejętności w zakresie metodologicznym, etycznym, teoretycznym i aplikacyjnym prawa kanonicznego. Przekazywane treści teoretyczne, szczególnie z prawa małżeńskiego i procesowego łączone są z praktyką i różnymi sytuacjami życia duszpasterskiego, co pozwala nie tylko poznać alumnom obowiązujące normy prawne, ale i osiąść umiejętność stosowania ich w codzienności życia duszpasterskiego i administracyjno-kancelaryjnego.

Z wykładami łączą się też *ć w i c z e n i a*. Weszły one oficjalnie do programu nauczania po roku 1983, aczkolwiek i wcześniej były prowadzone, z tym tylko, że mieściły się w ramach wykładów. Obecne *ratio studiorum* przewiduje dość dużo ćwiczeń z zakresu prawa kanonicznego, bo na roku IV – 15 godzin, a na roku V – 30 godzin wykładowych. Jest to sposobność i okazja do praktycznego ukazania i nauczania stosowania norm prawa kanonicznego w praktyce duszpasterskiej, administracyjnej i kancelaryjnej. W tym celu ks. Gręźlikowski uczy wypełniać protokoły badania kanonicznego narzeczonych i różne formularze kancelaryjne, ćwiczy prowadzenie ksiąg parafialnych i pisanie pism do kurii czy realizowanie pism sądowych.

Na poziom egzaminów wpływało zawsze przyswajanie sobie przez słuchaczy materiału w okresie wykładów. Zachętę do regularnego uczenia się stanowiły nie tylko odpytywania na poszczególnych wykładach, ale też powtórki większych partii materiału, urządzane od czasu do czasu. Oceny uzyskane przez alumnów w czasie odpytywania i powtórek były brane pod uwagę przez wykładowcę przy wystawieniu ostatecznego stopnia na egzaminie.

Ze sprawą zrozumienia treści wykładu i przygotowania się do następnego łączyło się odpytywanie słuchaczy, a także *k o l o k w i a*. Wydaje się, że praktyka ta istniała przez cały XX wiek, chociaż niektórzy profesowie odpytywali częściej, inni sporadycznie. Szczególnie wykłady ks. Władysława Szafrąńskiego obfitowały w odpytywanie, gdyż profesor mobilizował w ten sposób alumnów do uczenia się prawa kanonicznego i jednocześnie sprawdzał zrozumienie przerobionego materiału. Łączyło się to również z odpytywaniem znajomości treści kodeksu. W zależności od uzyskanych odpowiedzi wykładowca podawał dodatkowe wyjaśnienia trudniejszych problemów. Słuchacze zaś mieli możliwość stawiania pytań.

Sprawdzeniem wyników pracy profesora i stopnia przyswojenia znajomości norm prawa kanonicznego przez studentów były *e g z a m i n y*.

W poszczególnych seminariach duchownych przybierały one różne formy⁸⁵. W seminarium wrocławskim na początku XX wieku egzaminy odbywały się jedynie na końcu roku seminaryjnego i to prywatnie, tzn. jedynie przed profesorem danego przedmiotu. Jednak na wniosek ks. Idziego Radziszewskiego jako wicerektora (1901–1905) wrócono do dawniejszej praktyki egzaminów półrocznych (w sesji zimowej i letniej), i to zdawanych przed komisją egzaminacyjną. W okresie omawianego stulecia zazwyczaj urządzano egzaminy na półrocze i pod koniec roku akademickiego, jednakże były okresy, iż egzaminów półrocznych nie było⁸⁶. Egzamin prowadzony był w formie ustnego przepytывania i prowadził go profesor uczący tego przedmiotu, w niektórych okresach był to egzamin przed komisją egzaminacyjną. Niektórzy profesorowie – między innymi ks. B. Cieślak – cały materiał podany słuchaczom podczas wykładów ujmowali w numerowane tezy albo pytania i według nich odpytывali alumnów.

W zależności od wymagań i stylu pracy profesora oraz wiedzy alumnów i ich przygotowania do egzaminu można było zauważyć różne oceny wystawiane zdającym. Jeżeli ktoś nie zdał egzaminu, przewidziane były poprawki, a nawet egzamin komisyjny. Stosunkowo najwięcej alumnów musiało zdawać egzaminy poprawkowe w czasach, kiedy prawo kanoniczne wyładał ks. Szafrński. Niektórzy klerycy podchodzili do egzaminu poprawkowego kilka razy, a czasami, jeśli nie zdali egzaminu z prawa kanonicznego, musieli opuścić seminarium. Były też przypadki, iż na skutek powtarzania egzaminów z prawa kanonicznego były wstrzymywane święcenia. Na ogół jednak alumni seminarium wrocławskiego zdawali sobie sprawę, że poprzez wykłady prawa kanonicznego zdobywają wiadomości potrzebne w praktyce duszpasterskiej, i zabiegali, aby przedmiot ten był dobrze przez nich opanowany.

Na zakończenie seminarium alumni ostatniego roku składali egzamin końcowy, tzw. *examen maturitatis*, zwany też egzaminem na absolutorium, a później rygorozum. W seminarium wrocławskim obejmował on Pismo Święte, teologię dogmatyczną, moralną i pastoralną, prawo kanoniczne, historię Kościoła, homiletykę i liturgikę. Poczynając od lat dwięćdziesiątych nazywany on jest egzaminem *ex universa* i obejmuje powyżej wskazane przedmioty bez historii Kościoła.

W początkach wieku XX j ę z y k i e m używanym podczas wykładów i egzaminów była łacina. Dopiero przed II wojną światową, w latach trzydziestych, wprowadzono język polski jako język wykładowy ze wszystkich przedmiotów⁸⁷. Tym samym i w języku polskim odbywał się egzamin. Na

egzaminach alumni mogli posługiwać się Kodeksem prawa kanonicznego, na co szczególnie zwracał uwagę ks. W. Szafrński.

7. Seminaria naukowe oraz prace dyplomowe i magisterskie

Zachętę do samodzielnej pracy naukowej wykładowców i okazję do lepszego zaznajomienia słuchaczy z wiedzą kanonistyczną stanowiło wprowadzenie w seminariach polskich po promulgacji Kodeksu prawa kanonicznego z 1917 r. tzw. seminarium naukowego⁸⁸, co było wynikiem nasilającego się na początku XX wieku postulatu włączenia do procesu nauczania obok wykładów także ćwiczeń z poszczególnych przedmiotów⁸⁹. Postulat ten częściowo został zrealizowany także w seminarium włocławskim w roku seminaryjnym 1920/21 i odtąd alumni, choć nie prowadzono jeszcze seminariów naukowych, byli zobowiązani do pisania prac ćwiczeniowych, także z tematyki prawa kanonicznego⁹⁰, ale nie wiadomo, jaki one miały charakter. Dopiero po reformie studiów w 1925 r. i wprowadzeniu nowego *ratio studiorum* m.in. postawiono jako zasadę, że „nauczanie odbywa się w dwu kierunkach: najpierw w postaci wykładów obowiązkowych dla każdego alumna, a objętych planem zajęć na pięciu kursach, następnie w postaci studium dowolnego stosownie do uzdolnień i zamiłowania alumnów i pod kierunkiem księży profesorów”⁹¹. Zadecydowało to o wprowadzeniu seminariów naukowych, na których alumni pod kierunkiem profesora zgłębiali bardziej szczegółowo zagadnienia, które na wykładach były podawane w ogólnym zarysie. Seminaria takie były okazją do zaznajomienia słuchaczy z wiedzą bardziej szczegółową z zakresu prawa kanonicznego oraz dawały możliwość przyuczenia alumnów do studium bardziej samodzielnego⁹². W niektórych seminariach duchownych uczestnictwo w tzw. seminarium z prawa kanonicznego obowiązywało wszystkich alumnów⁹³. W seminarium włocławskim obowiązywało wybranie tylko jednego z prowadzonych seminariów z różnych przedmiotów.

Po uznaniu seminarium włocławskiego za szkołę wyższą, od roku 1928 alumni ostatniego kursu zdawali przed seminaryjną komisją egzaminacyjną egzaminy końcowe (zwane dyplomowymi), które polegały na ustnej obronie 30 tez wybranych z różnych dziedzin teologicznych oraz obronie napisanej przez siebie pracy dyplomowej na dowolny temat pod kierunkiem profesora⁹⁴. Było to warunkiem dopuszczenia do święceń kapłańskich. Tym samym wymagania seminaryjne zbliżały się do wymagań stawianych studentom przy zakończeniu szkoły wyższej.

Jednak dopiero w ostatniej ćwierci XX stulecia, poczynając od roku 1979, alumni seminarium włocławskiego mieli możliwość (na zasadzie

dobrowolności) pisanie pracy magisterskiej na Wydziale Teologicznym Katolickiego Uniwersytetu Lubelskiego, w tym również z zakresu tematyki prawa kanonicznego, i uzyskania stopnia magistra teologii. Prace były pisane pod kierunkiem ks. Cieślaka, a później ks. Gręźlikowskiego, a firmowane na KUL-u przez ks. prof. Piotra Hemperka lub ks. prof. Mariana Stasiaka. W latach dziewięćdziesiątych XX wieku pisanie pracy magisterskiej stało się obowiązkowe, jako warunek dopuszczenia do święceń kapłańskich. Obecnie alumni szóstego roku bronią prace magisterskie na Wydziale Teologicznym Uniwersytetu Mikołaja Kopernika w Toruniu. Pracami pisanymi na seminarium z prawa kanonicznego kieruje ks. Gręźlikowski.

Seminaria naukowe w seminarium wrocławskim były prowadzone w różny sposób przez poszczególnych profesorów. Seminarium z prawa kanonicznego pojawia się dopiero w roku akademickim 1927/28, a kierujący nim profesor, ks. Stefan Biskupski, jako zadanie postawił: „Zapoznanie się ze źródłami prawa kanonicznego”⁹⁵. W następnych latach podejmowano zagadnienia, które zdają się sugerować, że były to raczej wykłady monograficzne. W roku akademickim 1929/30 podjęto temat: Małżeństwo katolickie a usiłowania naruszenia jego nierozzerwalności w Polsce współczesnej⁹⁶, w roku 1930/31 – Ustawodawstwo synodalne⁹⁷, w roku 1932/33 – Systematyzacja ustawodawstwa diecezji wrocławskiej⁹⁸, w roku 1935/36 – Kanoniczny proces sądowy⁹⁹, w roku 1936/37 seminarium z prawa kanonicznego nie było¹⁰⁰, w roku 1937/38 – Prawo Kościoła do szkoły¹⁰¹ (prowadzone przez ks. S. Wyszynskiego), w roku 1938/39 – Szkolnictwo w ustawodawstwie kościelnym¹⁰² (prowadzone przez ks. S. Biskupskiego). W okresie przedwojennym powstałe prace dyplomowe z zakresu prawa kanonicznego podejmowały głównie zagadnienia z prawa małżeńskiego (nierozzerwalność małżeństwa, małżeństwa mieszane, forma zawarcia małżeństwa, śluby cywilne, zaręczyny), ale również tematy dotyczące rodziców chrzestnych, szkolnictwa i nauczania religii w Polsce, prawa konkordatowego¹⁰³. W sumie w okresie przedwojennym powstało co najmniej 10 prac dyplomowych z prawa kanonicznego.

Po wojnie do prowadzenia seminariów naukowych wrócono dopiero w roku seminaryjnym 1946/47 (w tym roku było ono obowiązkowe jedynie dla alumnów kursu III, w roku 1947/48 – dla kursów III i IV). Były one prowadzone m. in. także z prawa kanonicznego¹⁰⁴. Od roku akademickiego 1947/48 alumni kursów III i IV zobowiązani byli uczęszczać na jedno z seminariów, alumni zaś ostatniego kursu (V) do napisania rozprawki naukowej. Z prawa kanonicznego ks. Stefan Biskupski prowadził seminarium na temat: Polskie prawodawstwo synodalne¹⁰⁵. Ten sam te-

mat był kontynuowany przez następne lata, jeszcze w roku 1951/52¹⁰⁶. Prac dyplomowych powstało na tym seminarium niewiele, a te, które powstały, podejmowały różne tematy z prawa synodalnego polskiego i diecezjalnego włocławskiego¹⁰⁷.

Wiele prac dyplomowych podejmujących tematykę kanoniczną zostało napisanych na seminarium naukowym z prawa kanonicznego prowadzonym przez ks. W. Szafrąńskiego. Ich tematyka, niemal zawsze rozpatrywana w aspekcie praktyki duszpasterskiej, dotyczyła przede wszystkim różnych zagadnień z kanonicznego prawa małżeńskiego (nierozzerwalność małżeństwa, bigamia, przymus i bojaźń przy zawarciu małżeństwa, miejsce zawarcia małżeństwa, zawarcie małżeństwa przez pełnomocnika, konwalidacja małżeństwa, forma zawarcia małżeństwa, cele małżeństwa, zapowiedzi przedślubne, dyspensa papieska od małżeństwa niedopełnionego, małżeństwo warunkowe, tajne, przeszkody do zawarcia małżeństwa), prawa procesowego (władza oficjała, prawa i obowiązki sędziów kościelnych), dóbr doczesnych Kościoła (administracja majątkiem kościelnym), prawa zakonnego (władza przełożonych zgromadzeń kłeryckich wyjętych, ślub ubóstwa, egzemcja zakonów), prawa osobowego (władza i obowiązki proboszcza, urząd proboszcza i wikariusza parafialnego), a także podejmowały zagadnienia nauczania katechizmu w prawie kościelnym i praktyce duszpasterskiej, upoważnienia do głoszenia słowa Bożego, prawa kanonizacyjnego oraz zbezczeszczenia kościoła i cmentarza w kanonicznym prawie karnym¹⁰⁸. Pod kierunkiem ks. Szafrąńskiego powstało ponad 30 prac dyplomowych.

Kilka prac dyplomowych z zakresu prawa kanonicznego powstało pod kierunkiem ks. A. Przybyły. Dotyczyły one przede wszystkim kanonicznego prawa karnego, a mianowicie: wpływu stanu władz umysłowych na poczytalność przestępstwa, spędzenia płodu w prawie kościelnym, samobójstwa oraz stanowiska adwokata w świetle katolickiej etyki zawodowej¹⁰⁹.

Poczynając od roku 1973 wiele prac dyplomowych i magisterskich (bronionych na Wydziale Teologicznym KUL) powstało na seminarium z prawa kanonicznego pod kierunkiem ks. Cieślaka. Podejmowały one tematykę bardzo różnorodną, taką m.in. jak: prawo sakramentalne (kult Najświętszego Sakramentu, Komunia święta, prawo małżeńskie i rodzinne) hierarchiczny ustrój Kościoła i prawo osobowe (rady i komisje diecezjalne, konferencje dekanalne, prawa i obowiązki dziekanów, obsadzanie stanowiska proboszczowskich w diecezji włocławskiej, działalność administracyjna biskupa Antoniego Pawłowskiego, opis dziejów poszczególnych parafii), prawo synodalne włocławskie, kapituła katedralna włocławska i ko-

legiacka kaliska, kult św. Józefa i Matki Bożej w diecezji, nauczanie katechetyczne w diecezji i działalność organistów. Niektóre z nich są pracami dość wartościowymi i nowatorskimi, jak np. kompetencja biskupa w zakresie prawa liturgicznego, wpływ wieku na pozycję prawną w Kościele, uprawnienia osób świeckich w Kościele, działalność charytatywna w diecezji włocławskiej okresu przedwojennego, organizacja opieki nad księżmi emerytami w diecezji włocławskiej, organizacja parafialna miasta Włocławka i Kalisza. Z wykazu katalogów biblioteki seminaryjnej wynika, iż ks. Cieślak był promotorem ponad 20 prac dyplomowych i 17 prac magisterskich¹¹⁰.

Od roku 1988 seminarium naukowe z prawa kanonicznego prowadzi ks. Janusz Gręźlikowski. Początkowo było to drugie seminarium z prawa kanonicznego, a od roku 1991, po zaprzestaniu prowadzenia seminarium naukowego przez ks. Cieślaka, pozostało jako jedyne. Tematyka prac początkowo dyplomowych, a potem magisterskich obejmuje przede wszystkim orzecznictwo Sądu Biskupiego we Włocławku, partykularne prawo włocławskie oraz kanoniczne prawo małżeńskie, prawo synodalne włocławskie, działalność ustawodawczą, kościelną i administracyjną biskupów włocławskich, prawo sakramentalne. Pod kierunkiem ks. Gręźlikowskiego powstało 5 prac dyplomowych i 28 magisterskich (bronionych na Wydziale Teologicznym KUL w latach 1991–2000). Od roku 2000 do 2002 obronionych zostało 5 prac magisterskich na KUL-u, a od roku 2003 prace magisterskie z zakresu prawa kanonicznego są pisane i broniące przez alumnów seminarium włocławskiego na Wydziale Teologicznym UMK w Toruniu. Do tej pory powstało ich 13¹¹¹.

W sumie w ciągu całego omawianego stulecia, nie licząc prac obronionych po 2000 r., na seminarium z prawa kanonicznego powstało ponad 110 prac, w tym 45 magisterskich.

* * *

Nauczanie prawa kanonicznego w minionym stuleciu w seminarium włocławskim, jako przedmiot obowiązkowy, było bogate w swej treści i formie. Zarówno przełożeni seminarium, profesorowie, jak i słuchacze zdawali sobie sprawę, że jest ono bardzo przydatne dla pracy duszpasterskiej przyszłych kapłanów. Przeprowadzona analiza tego nauczania wskazuje, iż zapoznawało ono alumnów z organizacją Kościoła i jego strukturą hierarchiczną oraz przybliżało słuchaczom zagadnienia prawne odnoszące się do stanu duchownego i pracy kapłańskiej w parafii. Dawało absolwentom seminarium włocławskiego wykształcenie kanonistyczne przez zapoznanie z obowiązującymi przepisami prawa kanonicznego oraz wskazy-

wanie i tłumaczenie określonej liczby kanonów, reguł i norm prawnych, a także przez ilustrowanie trudniejszych zagadnień prawnych kasami, co ułatwiało stosowanie konkretnych norm prawnych w codziennej pracy duszpasterskiej.

Po Soborze Watykańskim II nauczanie to było nawiązaniem do tajemnicy Kościoła w ujęciu soborowej konstytucji *Lumen gentium*, co prowadziło do ugruntowania u alumnów przekonania o konieczności porządku prawnego w Kościele.

W nauczaniu prawa kanonicznego zauważamy pewne zmiany i ewolucję oraz dążność do szukania nowych dróg i ulepszania metody podawania przedmiotu. Tym samym formacja intelektualna kandydatów do kapłaństwa obejmująca prawo kanoniczne przygotowywała alumnów do wypełniania przez nich w przyszłości obowiązków kapłańskich oraz powinności związanych z urzędami duszpasterskimi i sprawowaniem posługi duszpasterskiej. Można powiedzieć, że nauczanie prawa kanonicznego w seminarium wrocławskim w przeciągu omawianego stulecia kształtowało u przyszłych duszpasterzy formację kanonistyczną, nie tylko od strony teoretycznej, ale także praktycznej.

PRZYPISY

¹ Zagadnienie nauczania prawa kanonicznego, w tym także w seminariach duchownych, podjęli: I. Grabowski, *Studium prawa kanonicznego*, w: *Pamiętnik piątego Zjazdu [Związku Zakładów Teologicznych w Polsce] w Łodzi 3/IV – 5/IV 1929 roku*, Kielce 1929, s. 204–223; A. Petroni, *Nauka prawa kanonicznego w Polsce w XVIII i XIX wieku*, Lublin 1961. Nauczanie prawa kanonicznego w seminarium wrocławskim opisał S. Chodźński w swoich dwóch publikacjach: *Seminarium wrocławskie. Szkic historyczny*, Wrocław 1904 oraz *Documenta historica Seminarii Wladislaviensis*, Varsaviae 1897, gdzie przedstawił pewne kwestie bezpośrednio odnoszące się do tego zagadnienia, a także wiele innych łączących się z nauczaniem prawa kanonicznego. Zagadnienie nauczania prawa kanonicznego w seminarium wrocławskim w XX wieku nie doczekało się opracowania.

² Zob. T. Pawluk, *Prawo kanoniczne według Kodeksu Jana Pawła II. Zagadnienia wstępne i normy ogólne*, t. 1, Olsztyn 1985, s. 47.

³ B. Cieślak, *Profesorowie prawa kanonicznego*, w: *425 lat Wyższego Seminarium Duchownego we Wrocławiu. Profesorowie i moderatorzy XX wieku*, Wrocław 1997, s. 17.

⁴ W. Wójcik, *Nauczanie prawa kanonicznego w seminarium duchownym w Sandomierzu (1820–1970)*, „Prawo Kanoniczne” 15(1972), nr 3–4, s. 99.

⁵ Tamże, s. 17; zob. A. Petroni, *Nauka prawa kanonicznego w Polsce w XVIII i XIX wieku*, dz. cyt., s. 51, 116.

⁶ W. Wójcik, *Wytyczne w nauczaniu prawa kanonicznego kandydatów do kapłaństwa*, „Roczniki Teologiczno-Kanoniczne” 23(1976), z. 5, s. 11.

⁷ *De novo iuris canonici Codice in scholis proponendo*, AAS 9(1917), s. 439.

⁸ E. Sztáfrowski, *Formacja kanoniczna alumnów seminarium duchownego*, „Kielecki Przegląd Diecezjalny” 53(1977), nr 4–5, s. 195–198.

⁹ *Decretum de experimentis ad gradus in iure canonico assequendos*, AAS 11(1919), s. 19.

¹⁰ Pius XI, Konstytucja apostolska *Deus scientiarum Dominus*, AAS 23(1931), s. 241–262.

¹¹ E. Sztáfrowski, *Formacja kanoniczna alumnów seminarium duchownego*, art. cyt., s. 197.

¹² Zob. E. Sztáfrowski, *Inspiracje soborowe w zakresie prawa kanonicznego*, „Prawo Kanoniczne” 14(1971), nr 1–2, s. 3–23.

¹³ W. Wójcik, *Wytyczne w nauczaniu prawa kanonicznego...*, art. cyt., s. 13–14.

¹⁴ E. Sztáfrowski, *Formacja kanoniczna alumnów seminarium duchownego*, art. cyt., s. 198–199.

¹⁵ Sacra Congregatio pro Institutiones Catholica, *Ratio fundamentalis institutionis sacerdotalis*, AAS 62(1970), s. 321–384; zob. *Posoborowe prawodawstwo kościelne*, t. 2, z. 1, Warszawa 1971, s. 110–248.

¹⁶ Sacra Congregatio pro Institutiones Catholica, *Litterae circulares de doctrina iuris canonici candidatis ad sacerdotium tradenda*, „Communicationes” 7(1975), s. 12–17; zob. *Posoborowe prawodawstwo kościelne*, t. 8, z. 2, Warszawa 1977, s. 54–68; F. Pasternak, *Reorganizacja studiów kościelnych – szczególnie wykładów prawa kanonicznego – w świetle „Sapientia christiana”*, „Prawo Kanoniczne” 23(1980), nr 3–4, s. 216.

¹⁷ W. Wójcik, *Wytyczne w nauczaniu prawa kanonicznego...*, art. cyt., s. 15; zob. R. Sobański, *Prawo kanoniczne na tle trendów antyjurydycznych*, „Collectanea Theologica” 43(1973), nr 4, s. 37–40.

¹⁸ W. Wójcik, *Wytyczne w nauczaniu prawa kanonicznego...*, art. cyt., s. 16.

¹⁹ Tamże; F. Pasternak, *Reorganizacja studiów kościelnych – szczególnie wykładów prawa kanonicznego...*, art. cyt., s. 216–217.

²⁰ Jan Paweł II, Konstytucja apostolska *Sapientia christiana*, AAS 71(1979), s. 469–521; zob. F. Pasternak, *Reorganizacja studiów kościelnych – szczególnie wykładów prawa kanonicznego...*, art. cyt., s. 211–232.

²¹ Kongregacja do Spraw Nauczania Katolickiego, *Teologiczna formacja przyszłych kapłanów*, w: *Posoborowe prawodawstwo kościelne*, t. 12, z. 2, Warszawa 1983, s. 117–218.

²² Jan Paweł II, Adhortacja apostolska *Pastores dabo vobis*, AAS 86(1992), s. 657–804; tłum. pol., Watykan 1992.

²³ *Codex Iuris Canonici auctoritatem Joanne Pauli II promulgatus. Kodeks Prawa Kanonicznego. Przekład polski zatwierdzony przez Konferencję Episkopatu*, Poznań 1984, kan. 242–258.

²⁴ Zob. kan. 244 i 255 KPK; T. Pawluk, *Prawo kanoniczne według Kodeksu Jana Pawła II...*, t. 1, s. 86.

²⁵ T. Pawluk, *Prawo kanoniczne według Kodeksu Jana Pawła II...*, t. 1, s. 86.

²⁶ *Zasady formacji kapłańskiej w Polsce*, red. K. Klauza, Częstochowa 1999.

²⁷ Tamże, s. 16.

²⁸ Tamże, s. 185–186.

²⁹ Tamże, s. 186–189.

³⁰ B. Cieślak, *Profesorowie prawa kanonicznego*, art. cyt., s. 17–26.

³¹ Tamże, s. 17–18.

³² Tamże, s. 18.

³³ Zob. B. Kawczyński, *Krynicky Władysław Paweł*, w: *Słownik polskich teologów katolickich*, t. 6, Warszawa 1983, s. 228–231.

³⁴ B. Cieślak, *Profesorowie prawa kanonicznego*, art. cyt., s. 18–19.

³⁵ K. Rulka, *Bibliografia podmiotowa i przedmiotowa*, w: *425 lat...*, dz. cyt., s. 222–223.

³⁶ B. Cieślak, *Profesorowie prawa kanonicznego*, art. cyt., s. 19.

³⁷ A. Borowski, *Sakramentologia w świetle nowego prawa kanonicznego*, Włocławek 1918.

³⁸ B. Cieślak, *Profesorowie prawa kanonicznego*, art. cyt., s. 19–20.

³⁹ Tamże, s. 20–22; K. Rulka, *Biskupski Stefan*, w: *Słownik polskich teologów katolickich*, t. 5, Warszawa 1983, s. 119–124.

⁴⁰ B. Cieślak, *Profesorowie prawa kanonicznego*, art. cyt., s. 22.

⁴¹ Tamże, s. 22–23; J. Gręźlikowski, *Szafrński Władysław*, w: *Słownik polskich teologów katolickich*, pod red. J. Mandziuka, t. 9, Warszawa 2006, s. 643–645.

⁴² B. Cieślak, *Profesorowie prawa kanonicznego...*, s. 24–25; W. Frątczak, *Przybyła Alfons*, w: *Słownik polskich teologów katolickich*, t. 8, Warszawa 1995, s. 479–480.

- ⁴³ Cieślak Boleśław, w: *Polscy kanoniści (wiek XIX i XX)*, cz. 1, Warszawa 1981, s. 83.
- ⁴⁴ *Corpus iuris canonici*, ed. E. Friedberg, p. 1–2, Leipzig 1879–1881.
- ⁴⁵ W. Wójcik, *Wytyczne w nauczaniu prawa kanonicznego...*, art. cyt., s. 11.
- ⁴⁶ Tamże.
- ⁴⁷ W. Wójcik, *Nauczanie prawa kanonicznego w seminarium duchownym w Sandomierzu*, art. cyt., s. 109.
- ⁴⁸ A. Petrani, Aichner Simon, w: *Encyklopedia katolicka*, t. 1, Lublin 1973, kol. 201.
- ⁴⁹ Przyzwyczajenie do podręcznika Aichnera w seminarium wrocławskim musiało być bardzo mocne, skoro jeszcze w latach dwudziestych XX wieku niektórzy alumni wypożyczali go z biblioteki. Zob. Spis wypożyczających książki z biblioteki seminaryjskiej 1912–1933 (rkps w archiwum Bibl. Semin. Duch. we Wrocławku).
- ⁵⁰ B. Cieślak, *Profesorowie prawa kanonicznego*, art. cyt., s. 19.
- ⁵¹ W. Wójcik, *Wytyczne w nauczaniu prawa kanonicznego...*, art. cyt., s. 11; por. E. Sztáfrowski, *Formacja kanoniczna alumnów seminarium duchownego*, art. cyt., s. 196–198.
- ⁵² H. Jone, *Commentarium in Codicem Iuris Canonici*, t. 1, Paderborn 1950.
- ⁵³ E. Sztáfrowski, *Formacja kanoniczna alumnów seminarium duchownego*, art. cyt., s. 197.
- ⁵⁴ A. Borowski, *Sakramentologia w świetle nowego prawa kanonicznego*, Wrocław 1918.
- ⁵⁵ I. Grabowski, *Prawo kanoniczne według nowego Kodeksu*, Lwów 1921.
- ⁵⁶ F. Bączkiewicz, *Prawo kanoniczne – podręcznik dla duchowieństwa*, t. 1–2, Kraków 1923–1924.
- ⁵⁷ B. Cieślak, *Profesorowie prawa kanonicznego*, art. cyt., s. 20.
- ⁵⁸ Według sprawozdania za lata 1934–1936 wysłanego do Kongregacji Seminariorów i Studiów Uniwersyteckich (Archiwum Diecezjalne we Wrocławku, Akta Seminarium duchownego we Wrocławku, sygn.: A Sem 29a) jako podręczniki używane do nauczania prawa kanonicznego podano: „*Codex iuris canonici*”; F. Bączkiewicz – J. Baron, *Prawo kanoniczne* (1932); S. Łukomski, *Konkordat* (1934)”.
- ⁵⁹ Wielu kanonistów publikowało różne opracowania na temat nowego prawa, np.: W. Abraham, *Nowy Kodeks Prawa Kanonicznego*, „Polonia Sacra” 1(1918), s. 1–28; J. Roth, *Nowa kodyfikacja prawa kościelnego*, „Przegląd Powszechny” 136(1917), s. 541–552, 685–695; L. Halban, *Kilka uwag dotyczących znaczenia naukowego i praktycznego prawa kościelnego*, Lublin 1957.
- ⁶⁰ G. Michiels, *Normae generale iuris canonici. Commentarium libri I Codicis Iuris Canonici*, vol. 1–2, Lublin 1929.
- ⁶¹ G. Michiels, *Principia generalia de personae in Ecclesia. Commentarius Libri II Codicis Iuris Canonici. Canones praeliminares 87–106*, Lublin 1932; P. Pałka, *Uzupełnienie jurysdykcji w prawie kanonicznym*, Lublin 1936; J. Nowicki, *Postulacja w prawie kanonicznym*, Lwów 1939; A. Petrani, *Zasada większości w prawie kanonicznym*, Lublin 1947.
- ⁶² J. Pycia, *Prawo kanoniczne małżeńskie*, Kielce 1922; tenże, *Małżeństwo w świecie nauki katolickiej*, Lublin 1928; W. Szmyd, *Praktyczny podręcznik prawa małżeńskiego*, Kraków 1929; F. Olszewski, *Głoszenie zapowiedzi małżeńskich w prawie kanonicznym*, Lublin 1936; T. Bensch, *Wpływ chorób umysłowych na ważność umowy małżeńskiej w prawie kanonicznym*, Lublin 1936; J. Rybczyk, *Uzdrowienie małżeństwa w związku*, Lublin 1958; S. Biskupski, *Prawo małżeńskie Kościoła rzymskokatolickiego*, Warszawa 1956.
- ⁶³ J. Zubka, *Tytuł kanoniczny do święceń dla duchowieństwa świeckiego w szczególności tytuł służby diecezji*, Lublin 1935; L. Pawlina, *Dymisoria w rozwoju historycznym*, Lublin 1936; E. Nowicki, *Kościelne prawo majątkowe*, Poznań 1945.
- ⁶⁴ I. Grabowski, *Proces kanoniczny w nowym Kodeksie*, Polonia Sacra 4(1920) s. 1–135; tenże, *Adwokatura w ustawodawstwie kościelnym*, Wrocław 1935; tenże, *Procedura kanoniczna w sprawach małżeńskich*, Kraków 1920; J.W. Krzemieniecki, *Procedura administracyjna w Kodeksie Prawa Kanonicznego*, Kraków 1925; M.A. Myrcha, *Dowód ze świadków w procesie kanonicznym*, Lublin 1936; S. Biskupski, *Obrońca węzła w kanonicznym procesie małżeńskim*, Łódź 1937; tenże, *Prawo małżeńskie Kościoła rzymskokatolickiego*, Warszawa 1956.

skokatolickiego, t. 2, *Proces małżeński*, Olsztyn 1960; M. Machejek, W. Padacz, *Sprawy beatyfikacyjne na terenie diecezji*, Poznań 1957.

⁶⁵ I. Grabowski, *Karne prawo kościelne w nowym Kodeksie*, Lwów 1918; S. Czajka, *Przedawnienie w prawie karnym kanonicznym*, Lublin 1934; G. Michiels, *De delictis et penis. Commentarius libris V Codicis Iuris Canonici*, vol. 1: *De delictis*. Cannes 2195–2213, Lublin 1934; M.A. Myrcha, *Prawo karne. Komentarz do piątej księgi Kodeksu Prawa Kanonicznego*, t. 2: *Kara*, cz. 1: *Przepisy ogólne*, Warszawa 1960.

⁶⁶ J. Brzeziński, *Przyszła Polska a Kościół*, Kraków 1918; tenże, *O stosunku Kościoła do państwa w Polsce*, Kraków 1924; P. Kałwa, *Kościół i sprawy religijne w nowej konstytucji polskiej*, w: *Kościół*, Lublin 1936, s. 206–224.

⁶⁷ W. Abraham, *Konkordat polski*, „Przegląd Współczesny” 1(1922), s. 159–174; S. Mystkowski, *Konkordaty w Polsce niepodległej i porozbiorowej*, Warszawa 1923; L. Halban, *Konkordat zawarty między Rzeczpospolitą Polską a Stolicą Apostolską*, Warszawa 1925; J. Wiślicki, *Konkordat. Studium prawne*, Lublin 1926.

⁶⁸ E. Szafrowski, *Prawo kanoniczne w okresie odnowy soborowej. Podręcznik dla duchowieństwa*, t. 1–2, Warszawa 1976–1979.

⁶⁹ E. Szafrowski, *Podręcznik prawa kanonicznego*, t. 1–4, Warszawa 1984–1986.

⁷⁰ T. Pawluk, *Prawo kanoniczne według Kodeksu Jana Pawła II*, t. 3: *Prawo małżeńskie*, Olsztyn 1984.

⁷¹ T. Pawluk, *Prawo kanoniczne według Kodeksu Jana Pawła II*, t. 1–4, Olsztyn 1984–1990.

⁷² P.M. Gajda, *Prawo małżeńskie Kościoła katolickiego*, wyd. 2 popr. i uzup., Tarnów 2000.

⁷³ W. Góralski, *Kanoniczne prawo małżeńskie*, Warszawa 2000.

⁷⁴ K. Rulka, *Organizacja studiów w Wyższym Seminarium Duchownym we Włocławku w latach 1901–1939*, „Teologia i Człowiek” 4(2004) s. 195.

⁷⁵ *Zasady formacji kapłańskiej w Polsce*, dz. cyt., s. 217–221.

⁷⁶ Zob. M. Mróz, *Znaczenie utworzenia Wydziału Teologicznego UMK w Toruniu. Potrzeby nauczania teologii na uniwersytecie*, „Teologia i Człowiek” 4(2004), s. 213.

⁷⁷ Zob. Karta zajęć w Zakładzie Prawa Kanonicznego Wydziału Teologicznego UMK w Toruniu.

⁷⁸ Zob. W. Wójcik, *Nauczanie prawa kanonicznego w seminarium duchownym w San domierzu*, art. cyt., s. 111–112.

⁷⁹ *Dyskusja o metodzie nauczania prawa kanonicznego w seminariach duchownych*, w: *Pamiętnik czwartego Zjazdu [Związku Zakładów Teologicznych w Polsce] w Kielcach 20/IV – 22/IV 1927 roku*, Kielce 1927, s. 168.

⁸⁰ J. Buraczewski, *Prawo Kościoła Wschodniego w wykładach prawa kanonicznego*, w: *Pamiętnik szóstego Zjazdu [Związku Zakładów Teologicznych w Polsce] w Poznaniu 8/IV – 10/IV 1931 roku*, Kielce 1931, s. 238–255.

⁸¹ W. Wójcik, *Wytyczne w nauczaniu prawa kanonicznego...*, art. cyt., s. 12.

⁸² Dokumenty te były przejawem dokonującej się odnowy prawa kanonicznego, o czym świadczą m.in. takie dokumenty tego okresu jak chociażby: konstytucja apostolska *Paenitemini* Pawła VI z dnia 17 lutego 1966 r. w sprawie zmian w kościelnej praktyce pokutnej, AAS 58(1966), s. 177–198; konstytucja apostolska Pawła VI *Indulgentiarum doctrina* z dnia 1 stycznia 1967 r. w sprawie reformy odpustów, AAS 59(1967), s. 5–24; motu proprio Pawła VI *Sacrorum Diaconatus Ordinem* z dnia 18 czerwca 1967 r. w sprawie diakonatu stałego, AAS 59(1967), s. 697–704; motu proprio *Matrimonia mixta* Pawła VI z dnia 31 marca 1970 r. w sprawie małżeństw mieszanych, AAS 62(1970), s. 257–265; motu proprio *Causa matrimonialis* z dnia 28 marca 1971 r. w sprawie zmian w postępowaniu o nieważność małżeństwa, AAS 63(1971), s. 441–446; motu proprio *Ministeria quaedam* Pawła VI z dnia 15 sierpnia 1972 r. o zniesieniu obrzędu tonsury, święceń niższych i subdiakonatu, AAS 64(1972), s. 529–534; motu proprio *Ad pascendum* Pawła VI z dnia 15 sierpnia 1972 r. w sprawie święceń diakonatu, AAS 64(1972), s. 534–540; konstytucja apostolska *Sacrarum unctionem infirmorum* Pawła VI z dnia 30 listopada 1972 r. o sakramencie namaszczenia chorych, AAS 65(1973), s. 5–9; motu proprio *Firma in traditione* Pawła VI z dnia 13 czerwca 1974 r. w sprawie upraw-

nień co do stypendiów mszalnych, AAS 66(1974), s. 308–311; konstytucja apostolska *Sapientia christiana* Jana Pawła II z dnia 15 kwietnia 1979 r. o uniwersytetach i wydziałach kościelnych, AAS 71(1979), s. 469–499.

⁸³ Zob. T. Pawluk, *Prawo kanoniczne według Kodeksu Jana Pawła II...*, t. 1, s. 119–120.

⁸⁴ Kodeks prawa kanonicznego został promulgowany przez Jana Pawła II konstytucją apostolską *Sacrae disciplinae leges* 25 I 1983 r., jego zaś przepisy weszły w życie 27 XI t.r. Zob. T. Pawluk, *Prawo kanoniczne według Kodeksu Jana Pawła II...*, t. 1, s. 120.

⁸⁵ Zob. E. Górski, *Sprawa egzaminów w naszych zakładach teologicznych*, w: *Pamiętnik szóstego Zjazdu [Związku Zakładów Teologicznych w Polsce] w Poznaniu 8/IV – 10/IV 1931 roku*, Kielce 1931, s. 105–115.

⁸⁶ K. Rulka, *Organizacja studiów w Wyższym Seminarium Duchownym we Włocławku*, art. cyt., s. 204.

⁸⁷ W niektórych innych seminariach duchownych pozostano jednak nadal przy łacinie.

⁸⁸ W. Wójcik, *Nauczanie prawa kanonicznego w seminarium duchownym w Sandomierzu*, art. cyt., s. 121.

⁸⁹ *Zamknięcie roku szkolnego w Seminarium*, „Kronika Diecezji Włocławskiej” (KDWi) 14(1920), s. 203.

⁹⁰ *Zakończenie roku szkolnego w Seminarium*, KDWi 15(1921), s. 210–211.

⁹¹ *Zamknięcie roku szkolnego 1925/26 w Wyższym Seminarium Duchownym we Włocławku*, KDWi 20(1926), s. 226.

⁹² W. Wójcik, *Nauczanie prawa kanonicznego w seminarium duchownym w Sandomierzu*, art. cyt., s. 121.

⁹³ Zob. I. Grabowski, *Metoda pracy w seminarium prawa kanonicznego*, w: *Pamiętnik szóstego Zjazdu [Związku Zakładów Teologicznych w Polsce] w Poznaniu 8/IV – 10/IV 1931 roku*, Kielce 1931, s. 231–238.

⁹⁴ K. Rulka, *Organizacja studiów w Wyższym Seminarium Duchownym we Włocławku*, art. cyt., s. 204.

⁹⁵ *Rozpoczęcie roku szkolnego 1927/28 w Seminarium Duchownym we Włocławku*, KDWi 21(1927), s. 288.

⁹⁶ *Rozpoczęcie roku szkolnego 1929/1930 w Seminarium Duchownym we Włocławku*, KDWi 23(1929), s. 156.

⁹⁷ *Rozpoczęcie roku szkolnego 1930/31 w Seminarium*, KDWi 24(1930), s. 316.

⁹⁸ *Z Seminarium Duchownego*, KDWi 26(1932), s. 308.

⁹⁹ *Nowy rok pracy 1935/36 w Wyższym Seminarium Duchownym*, KDWi 29(1935), s. 271.

¹⁰⁰ Zob. *Rozpoczęcie roku pracy w Wyższym Seminarium Duchownym*, KDWi 30(1936), s. 258.

¹⁰¹ *Rozpoczęcie 1937/38 roku pracy w Wyższym Seminarium Duchownym*, KDWi 31(1937), s. 300.

¹⁰² *Rozpoczęcie roku szkolnego 1938/39 i praca w Seminarium Duchownym*, KDWi 32(1938), s. 269.

¹⁰³ Zob. Katalog prac dyplomowych w Bibliotece Wyższego Seminarium Duchownego we Włocławku.

¹⁰⁴ *Z Seminarium Duchownego*, KDWi 42(1948), s. 176.

¹⁰⁵ *Z Seminarium Duchownego*, KDWi 42(1948), s. 321–322.

¹⁰⁶ *Wiadomości Duszpasterskie* (odb. powielaczowa, Włocławek), nr 12 (wrzesień 1951), s. 18.

¹⁰⁷ Zob. *Seminarium Duchowne. Prace dyplomowe z zakresu prawa kanonicznego 1949–1965*, KDWi 49(1966), s. 63.

¹⁰⁸ Zob. sprawozdania roczne z działalności seminarium włocławskiego publikowane w „Kronice Diecezji Włocławskiej” w latach 1927–1939.

¹⁰⁹ Katalog prac dyplomowych i magisterskich w Bibliotece Wyższego Seminarium Duchownego we Włocławku.

¹¹⁰ Tamże.

¹¹¹ Tamże.